MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV RIVOJLANISHNI SHAKLLANTIRISH

Buxoro Xalqaro universiteti mustaqil tadqichotchisi

Ish joyi: Toshkent shahar Yakkasaroy tumani 132 DMTT direktori

Raxmonova Shaxrizoda Laziz qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishning psixologik asoslari va shakllanish xususiyatlari yoritilgan. Maqolada kognitiv psixologiyaning vujudga kelish tarixi, J. Piaje, D. Bruner kabi olimlarning nazariy qarashlari hamda maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarida nutq va o‘yinning roli tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarning kognitiv faolligini baholash ko‘rsatkichlari va ijtimoiy muhitning intellektual o‘sishga ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha yosh, kognitiv rivojlanish, intellekt, nutq, o‘yin faoliyati, kognitiv ehtiyoj, sensor-motor, assimilyatsiya, akkomodatsiya.

Kognitiv psixologiya butun hissiy jarayonlarni – hissiyotlardan idrok etish, naqshni aniqlash, diqqat-e’tibor, o’rganish, xotira, konsepsiyalarni shakllanishigacha bo’lgan oraliqlarni qamrab oladi. Fikrlash, tasavvur qilish, yodlash, til, hissiyotlar va rivojlanish jarayonlarini hamda xulq-atvorning barcha turlarini qamrab olgan ushbu fan kognitiv jarayonlarni o’rganadigan zamonaviy psixologiya tarmog‘i sifatida tanilgan. Kognitiv psixologiya U. Volfgang Kyohlerning 1917-yildagi odamsimon maymunlar haqidagi asarlari va Jan Piagetning 1927-yildagi bolalar intellektini rivojlantirishga oid kuzatishlaridan kelib chiqqan bo’lib, qadimgi mutafakkirlar, jumladan, Aristotel va Aflotun xotira va fikrning joylashuvi masalasini muhokama etganlar. Mustaqil soha sifatida 1950–1960-yillarda shakllangan bo’lib, D. Miller va D. Bruner 1960-yilda Garvard universitetida birinchi Kognitiv tadqiqotlar markazini tashkil etganlar; R. Atkinson, L. Festinger, D. Kelli kabi olimlar bu yo’nalishning mashhur vakillari hisoblanadi. Kognitiv jarayonlar inson atrofidagi dunyoni, o’zini va boshqa odamlarni o’rganadigan aqliy jarayonlar bo’lib, sezgi, idrok, e’tibor, xotira, fikrlash va tasavvurni o’z ichiga oladi. Kognitiv faoliyatning natijasi bilimga erishish

bo’lib, A.Z. Zaporojets aqliy tarbiyaning asosiy vazifasini boshlang’ich bilimlar tizimini va hayotiy hodisalarni aqliy rivojlanish sharti sifatida ko’radi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishini o’rganishda D.B. Godovikovaning fikrlari muhim ahamiyatga ega: u kognitiv faoliyatni atrofdagi olam hodisalari to’g’risida bilim olishga intilish, ya’ni kognitiv ehtiyoj va shu bilan qo’zg’aladigan bilim faoliyati deb ta’riflaydi. Ushbu faoliyatning tashqi ko’rinishi aniq bo’lib, uni baholash uchun to’rtta ko’rsatkichdan foydalaniladi: mavzularga e’tibor va qiziqish; obyektlarga hissiy munosabat (ajablanish, sarosimaga tushish, makkorlik); obyektni tanib olish va funktsiyasini tushunishga qaratilgan harakatlar; obyektni doimiy ta’qib qilish, hatto yo’q bo’lganda ham. Harakatlarning sifati, xususan, xilma-xilligi va o’ylash vaqtida to’xtab qolishi muhimdir, chunki bu kognitiv intensivlikni ko’rsatadi.

Kognitiv rivojlanishni nutqsiz tasavvur etish mumkin emas, chunki nutq o’zlashtirish jarayonida bola so’zlarda aks etgan narsalar, belgilar, harakatlar va munosabatlar haqidagi bilimlarni egallaydi. M.M. Alekseeva va V.I. Yashin ta’kidlaganidek, nutq orqali bola nafaqat bilim oladi, balki o’ylashni ham o’rganadi, chunki o’ylash ovozsiz yoki baland ovozda gapirishdir. Nutq yordamida bilimlar umumlashtiriladi, analitik va sintetik faoliyat obyektlarni bevosita idrok etishdan tortib g’oyalar asosida shakllanadi; bolaning kattalar bilan aloqasi shaxsiy va kognitiv munosabatlarga o’tadi. Bolaning kognitiv qiziqishi o’yinlari, rasmlari, hikoyalari va ijodiy faoliyatida aks etadi, kattalar esa buni rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratishi kerak. Bolalar dunyoning qiziquvchan tadqiqotchilari bo’lib, I.M. Sechenov bu mulkni “atrofdagi hayotni tushunish uchun behisob istak” deb atagan, I.P. Pavlov esa “bu nima?” refleksi deb ta’riflagan. Erta yoshdan ilmiy tadqiqot faoliyati kognitiv munosabatni rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bog’chada ikki toifadagi bilimlarni o’zlashtiradi: birinchisi – kundalik hayotda tasodifiy o’rganiladigan tartibsiz bilimlar; ikkinchisi – o’quv mashg’ulotlarida tizimli o’zlashtiriladigan murakkab bilimlar. Maktabgacha ta’lim muassasalarida mustaqil bilimlar takomillashtiriladi, tizimlashtiriladi va umumlashtiriladi; aqliy tarbiya o’yinlar, didaktik o’yinlar va aqliy

harakatlar asosida amalga oshiriladi. Ijodiy o'yinlarda bolalar taassurot va bilimlarini aks ettiradilar. Jan Piaget nazariyasiga ko'ra, kognitiv rivojlanish sensor-motor (0-2 yosh), preoperatsional (2-7 yosh), konkret operatsiyalar (7-11 yosh) bosqichlaridan o'tadi, maktabgacha yosh preoperatsional bosqichga to'g'ri keladi, bu yerda egotsentrizm va simvolik fikrlash ustunlik qiladi. Assimilyatsiya va akkomodatsiya mexanizmlari orqali bola yangi axborotni moslashtiradi va tuzilmalarni o'zgartiradi.

Bog'cha yoshida bolaning o'z qadr-qimmatini anglashi boshlanadi: dastlab tengdoshlarni sezmaslik, keyin jamoaga qo'shilish va hurmat qozonishga intilish kuzatiladi. Axloqiy motivlar rivojlanib, ijtimoiy qoidalarga rioya qilish kuchayadi; bolalar egoistik manfaatdan ijtimoiy manfaatga o'tadi, o'yinchoq va shirinliklarni bo'lishadi. Katta yoshdagilar kichiklarga yordam berishga intiladi, bu ijtimoiy motivlarni mustahkamlaydi. Kognitiv rivojlanishni shakllantirishda o'yinlar, tajriba va kattalar yo'l-korsatuvchi roli muhim bo'lib, bu bolalarni maktabga tayyorlaydi va umrbod o'rganishga undaydi. Zamonaviy tadqiqotlar Piaget nazariyasini tasdiqlab, o'yin va muhitni boyitishni tavsiya etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Величковский Б.М. «Когнитивная наука. Основы психологии познания». В 2 томах. М.: ИЦ «Академия», 2006

2. J. Anderson. Kognitivnaya psixologiya. SPB.: Butrus, 2002.

3. Alekseeva, M.M., Yashin, V.I. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Moskva: Prosveshenie, 2005.

4. Karimova V.M. "Social psychology. Textbook.-T.:"." Science and Technology" Publishing House (2012).

5. Xaitov O. E. va N. X. Lutfullaeva. "Psixodiagnostika i prikladnaya psixologiya: konspektlectius."T.: TDIO (2005).